

Viktor Vrbnjak*

KULTURNI STIKI MED VARAŽDINOM IN SLOVENSKIM PODRAVJEM

Avtor je v članku podal še neobjavljeni tekst referata znanstvenega simpozija ob 800-letnici Varaždina, ki je potekal 2. oktobra 1981.¹ Obravnava pa kulturne stike, ki so nastali kot posledica geografske, zgodovinske, gospodarske in prometne bližine krajev.

Razne geografske, zgodovinske, gospodarske, pa tudi prometne okoliščine so vplivale in potem često omogočale, da so bile kulturne zveze med vzhodno Slovenijo in severno Hrvaško v zgodovini prav tako trajne. Prehodnost ozemlja je soustvarjala podobno in sorodno jezikovno osnovo prleščine in medžimurskih narečij. Starejši jezikovni spomeniki (prisege, oporoke, pravila bratovščin, dopisi itd.) v Središču, Ormožu, Ljutomeru in pri Veliki Nedelji kažejo zagorsko-hrvaške vplive. Ljudske pesmi in druge etnografske značilnosti, ki so nastajale pri enem narodu, so prehajale k drugemu in obratno. Starejša literarna zgodovina, tako pri Hrvatih kot pri Slovencih, je poskušala ugotoviti izvornost in paralele k posameznim tekstom. Ta prehod ljudske pesmi ni bil samo vsebinske narave, ampak je bila pogosto prevzeta tudi melodija. Starejša literarna zgodovina, je pri Slovencih kot pri Hrvatih iskala izvornost in paralele k posameznim tekstom, tako je npr. Fr. Fancev (1937) iskal »hrvatsku dobro volju u popijevkama, zdravicama i napitnicama prošlih vjekova«, medtem ko jo je Fr. Ilešič (1938) našel v slovenski »popevki od kmetskega stališa preštimanja«. Podobno so se hrvaški pesemski teksti (npr. znana »Nikaj na svetu lepšega ni«) razširjali med Slovence. Hrvaški jezikovni in metrični vplivi se kažejo tudi v umetni poeziji od Volkmerja, preko Modrinjaka pa vse do Flegeriča. Podobno pot so prehodili na Štajerskem prevodi vseh treh izdaj Parhamerjevega katekizma z naslovom *Občinska knjižica izpitavanja teh pet glavnih štukov malega katekizmuša patra Petra Kaniziuša*, od katerih je prva izdaja (1758) skorajda v čistokrvni kajkavščini, v drugi sta (1764) kajkavščina in domača štajerska slovenščina pomešani, medtem ko so v tretji izdaji (1777) kajkavski elementi malodane povsem izginili.

Gospodarski in prometni stiki med slovenskim Podravjem in hrvaško Podravino so se razvili v tako močni meri, da se Prlek v »Varažlu« (kakor je včasih imenoval Varaždin) ni počutil tujega. Ptuj je npr. živel v svoji trgovini in obrti od podravinskih in zagorskih sejmov in čakovski trgovec je kupoval gospodarske pridelke Murskega polja v enaki meri kot Varaždin gospodarske pridelke ormoške in središke okolice. Večji kraji v Podravju in Pomurju, ki so bili sedeži cerkvene in posvetne oblasti, so se razvili na cestni prometni osi: Gradec-Varaždin s podaljškom na sever proti Dunaju in na jug v Zagreb. To je pokrajina, o kateri je slovenski publicist K. Slanc že leta 1879 zapisal, da bo tu Slovenec lahko »jedenkrat, kakor uže zdaj germanizaciji pot zapiral – jugoslovanstvu vrata odpiral«. Gradec je bil za vzhodno Štajesko do 1859 cerkveno, do 1918 politično in visokošolsko središče, medtem ko je bil Varaždin trg za agrarne pridelke Podravja in hkrati tudi središče vzhodnoštajerskega dijaštva. Varaždinska gimnazija in zagrebške šole so po naravni legi Štajerce vlekli k sebi in sinovi ormoški, središki, ljutomerski so malo ne brez izjeme študirali v Varaždinu, se spoznavali tam s hrvaško književnostjo ter jo prinašali na štajersko zemljo, ki tedaj ni imela kulturnega narodnega središča.

Kulturni in književni stiki med Slovenci in Hrvati so se za reformacije okrepili in je mimo biblijskega zavoda Ivana Ungnada v Urachu dobro znano tiskarsko in knjigotrško delo Janža Mandeljca v Ljubljani in Varaždinu. Iz Mandeljčeve tiskarne sta poleg številnih latinskih tekstov prišli tudi Vramčevi kajkavski knjigi: *Kronika* (Ljubljana 1578) in *Postilla* (Varaždin 1586). Na Štajersko in v Prekmurje pa so se vsekakor morali širiti tudi Bučičevi in Pergošičevi nabožni teksti, tiskani v tiskarni Jurija Zrinjskega v Nedelišču blizu Čakovca. Tako smo štajerski Slovenci dobili prve knjige, tiskane v hrvaško-zagorskem jeziku in pravopisu že leta 1758. Sicer pa »po govorečem jeziku se itak niso veliko razlikovali«, kakor piše profesor Matija Valjavec v letnem poročilu varaždinske gimnazije (1856) in nadaljuje z opazko, da »jezik je okol Varaždina, ... priznavaju svi slovničari, slovenski, i doista malo različan od pismenoga slovenskoga jezika...«²

* Viktor Vrbnjak, 2352 Selnica ob Dravi.

¹ Glej: *Varaždinske Vijesti*, Prilog 800 godina Varaždina, Varaždin 1981, št. 8.² Biserjanski, S., Pobratimja Slovencev in Hrvatov. V: *Straža*, 10. november 1913, št. 129.

Kolikšne so bile zveze med južnoslovansko študirajočo mladino, govore univerzitetne matrike, ki so med drugim registrirale, da je Anton Vramec (do pred kratkim iz Vrbovca) po pravem doma iz Ormoža. Za graško univerzo lahko trdimo, da je vsaj od protireformacije naprej zblíževala pod svojo streho Slovence in Hrvate. Poudariti pa moramo, da so se stiki med njimi začeli že prej, na varaždinski gimnaziji. Pri njeni ustanovitvi (1636), so pomembno sodelovali pomurski Slovenci: ljutomerski graščak Gašpar Drašković je za pokritje stroškov pri gradnji samostana in šole moral prodati podložnike v Lukavcih pri Ljutomeru. Od kmetov, svojih podložnikov okoli Ljutomera, je neusmiljeno izterjeval davke. Tako so štajerski kmetje ob ustanovitvi varaždinske gimnazije sodelovali z žulji in mošnjami. Ni pa preteklo dvajset let, kot trdi M. Vanino, da bi Varaždinci v tekmi s Ptujem gimnazijo skorajda zgubili, da se niso krepko postavili v bran. Podobno vlogo, kot jo je imela za kranjske mladeniče karlovška gimnazija, je potem za nekakšno povračilo Muropoljcem imela varaždinska gimnazija za vzhodnoštajersko mladino. Za Središčane velja, kar je ugotavljal že zgodovinar Matej Slekovec, da so vsi, ki so se od začetka 17. stoletja šolali naprej, obiskovali gimnazijo v Varaždinu. Življenje je bilo tu relativno poceni in so dijaki, zlasti bližnji, lahko dobivali živež tudi od doma. Po varaždinskih hišah se je takrat govorilo hrvaško, nemškutariti so začeli šele v 50. letih 19. stoletja. Karakteristična je opomba za (leto 1823) nekega Gajevega sošolca, ki se ni mogel sprijazniti, da zdaj (po letu 1835) propagira Gaj za hrvaško narodnost in ilirski jezik »a kad je išao sa mnom u treći razred naš učitelj Švalek³ dopustio mu je da odgovara njemačkom jezikom, jer nije dovoljno poznavao hrvatski«. Vendar so dijaki še slabo obvladali nemški jezik. Varaždinci so svoje fante zamenjavali, to je: središkega dečka so vzeli sebi, svojega pa so poslali v Središče, da bi se tam pri učitelju Karničniku⁴ naučil nemščine. Po takšni ali podobni poti je prišel v Varaždin tudi Jakob Zadavec, poznejši središki podjetnik in slovenski dopisnik varaždinskih listov. Na koncu 30. let 19. stoletja so bila zelo znana »ilirska predavanja« profesorja Hinka Hergovića⁵ o ilirski slovnici. O večje: a številu slovenskih dijakov lahko trdimo še za nekatere druge kraje (npr. Ormož, Ljutomer, Velika Nedelja in Ptuj) in nekako do srede Slovenskih goric, Zahodne

Slovenske gorice in Podravje zahodno od Ptuja so po srednji šoli šele od 1758 gravitirale pri Mariboru. Z železnico, ki je po 1857 povezala Dravsko polje še tesneje z Mariborom, je neposreden vpliv oziroma večji dotok vzhodnoštajerske mladine na varaždinsko gimnazijo začel upadati. Ob Trdinovem prihodu v Varaždin v šolskem letu 1853/54 je bila še tretjina dijakov Slovencev, potem pa vedno manj, tako da je bilo npr. 1870. leta 247 učencev, od tega največ Hrvatov (220), od tujcev pa največ Slovencev (toda vendar samo 19). Do prve svetovne vojne se je to število postopoma zmanjševalo.

Čeprav je bila gimnazija tu vse do leta 1848 še latinska, je vzhodnoštajerska preporodno delujoča duhovščina smatrala Varaždin za bolj naroden, kot je bil npr. Maribor. Ko je po bogati vinski letini 1834 odpravljajl kaplan M. Černivec od Sv. Jurija (Videm) ob Ščavnici v srednjo šolo pet mladeničev, so šli vsi, razen enega, v Varaždin. Župnik Martin (Davorin) Meško pri Kapeli blizu Radencev, ki je bil včasih sam varaždinski dijak, se je od srca razveselil vsakega štajerskega »varaždinca« in ga je bil že zato pripravljen podpirati, ker je obiskoval varaždinske šole. Podobno stališče je zavzel ljutomerski župnik dr. A. Klemenčič, ko je utemeljeval sorodnikom: dajte sina v srednje šole! Toda samo v Varaždin. Bil je ta dijak Mihael (pozneje Mijo) Vamberger, hrvaškemu svetu znan kot kulturni delavec in stenograf. Tako bi mogli slediti vzroke za vstop v varaždinsko gimnazijo, da omenimo samo pomembnejše, potem še od Frana Kovačiča, poznejšega zgodovinarja, preko Ljudevita Pivka, kasnejšega šolnika in politika, pa vse do Antona Novačana in Božidarja Borka, od katerih je prvi postal književnik in politik, drugi pa urednik, publicist, prevajalec in posredovalec hrvaško-srbske književnosti Slovincem.

Varaždinski dijaki so se na »mali Štajer« (kakor so pokrajino med Muro in Dravo imenovali ilirci Vrazovega kroga) vračali s kajkavskimi knjigami: dela Tita Brezovačkega, Matija Handrića pa vse tja do razkričanega Štefana Fučka niso bila v vzhodnih Slovenskih goricah nobena redkost. Na domačiji B. Raiča, prav tako varaždinskega dijaka in poznejšega govornika na slovenskih taborih, je bila polna omara kajkavsko-hrvaških knjig. Tudi sam sem za dijaških let našel na domu J. Košarja v Ščavniški dolini pravo malo kajkavsko knjižnico. Podrobna študija gimnazijskih katalogov bi nudila številčno razmerje med hrvaškimi in tujimi dijaki. Tako je npr. varaždinski arhivist Mirko Androić dognal, da je bila v drugi polovici 18. stoletja od 195 učencev kar tretjina (63) dijakov od drugod (od tega je bilo 101 učencev in 31 učenk), in sicer vedno največ iz

³ Prof. Ludovicus Svalleg (tudi Svallek).

⁴ Središki učitelj Matija Karničnik. Prim: Kovačič, Fr., Trg Središče, 1910, str. 180.

⁵ »... menda je pač začel ob torkih popoldne in ob četrkih zaran... frančiškan Hinko Hergović predavati hrvatsko slovnico, a tudi ta edini glas je v kratkem povsem utihnil...« (Prim. Ilešič, Fr., *Naši Varaždinici* XIII, 1917, str. 95.

sosednje Štajerske⁶. *Spomenica varaždinske gimnazije*, jubilejna publikacija za njeno tristoletnico Štajersko večkrat omenja, posebne študije o vlogi tega zavoda za štajerske Slovence, zlasti v času narodnega prebujanja, pa v njej ni najti⁷. Obstajajo že kar številni pregledi oz. omembe vidnejših učencev varaždinske gimnazije, od že omenjene *Spomenice* pa vse do priložnostnih spisov (npr. *monografija o Varaždinu* leta 1975, kjer naštevajo varaždinske gimnazije..., le Slovenca Miklošiča (in še katerega pomembnega Slovenca) ne omenja nihče. Podrobna študija s točnim navajanjem štajerskih dijakov bi mogla bistveno dopolniti, korigirati ali pa sploh ovreči marsikatero domnevo v slovenskih biografskih priročnikih (tako bi npr. v SBL odpadle mnoge domneve ali napačne sodbe o obiskovanju srednje šole pri mnogih slovenskih preporoditeljih med Muro in Dravo)⁸.

Za vzhodne Slovenske gorice, nekako na črti Ptuj-Radgona, je slovenska kulturnopolitična zgodovina večkrat naglašala, da je bilo tu več narodne zavesti in boljša pripravljenost na revolucionarno 1848. leto⁹. Mnogi nekdanji štajerski »varaždinci« in tudi drugi, ki so bili v graški akademski »Sloveniji« (kot npr. Jakov Šišić, oče zgodovinarja Ferda Šišića), in se družili z Gajem, Vrazom in ostalimi Ilirci so k temu

pripomogli¹⁰. Varaždinski dijaki, ki so imeli po reorganizaciji čitalnice (po letu 1839) svobodnejši pristop do knjig in časnikov, so si pozneje Gajevo in Vrazovo periodiko (npr. *Narodne Novine*, *Danico ilirsko*, *Kolo*) tudi sami naročali ali pa kupovali po knjigarnah. Ko je 1846 potoval »preko Optuja u Maribor« in dalje tridesetletni »Ilir«, in »domorodni Slavjan« Ivan Kukuljević je našel v Ferlinčevih knjigarnah v Mariboru poleg slovenskih tudi hrvaške knjige. Mariborska gimnazijska mladina¹¹ se je v svojem literarnem hotenju (*Sprotuletna vijolica*, 1846) obračala proti jugu in eden od njenih slovstvenih sodelavcev (namreč M. Golob) je v svojem tekstu dal za noto verze Draškovićeve pesmi. Ta dijaški list so mariborski gimnazijci »alduvali« priljubljenima učiteljema R.G. Puffu in Juriju (Oroslavu) Matjašiču, ki je mariborske gimnazijce poučeval tudi v ilirščini.

Narodne zavesti na slov. Štajerskem pa v tem času niso budili samo nekdanji varaždinski dijaki, ki so bili po rodu Slovenci, ampak tudi nekateri hrvaški rodoljubni duhovniki, ki so službovali na Štajerskem. Hrvate je o stanju slovenske narodnosti na vzhodnem Štajerskem tik pred revolucijo 1848 obširneje informiral Lj. Vukotinić s potopisom »Mala putovanja« (obj. v *Novinah* 1847), potem pa (v letu 1848) stalno poročal v Gajevih *Novinah* E. Mladen (tj. Davorin Trstenjak) s Ptuja. Znano je npr. delo Mirka Bratuše, rojenega v Varaždinu, ki je kot ljutomerski kaplan povezan z dogodki 1848. leta. Splošno navdušenje za slovanstvo v letu 1848 pa je ostalo v glavnem na realnih tleh. Nekdanji varaždinski dijak Fr. Muršič, doma iz ljutomerske okolice in dopisnik *Celjskih slovenskih novin* ter Gajev informator, je bil sicer za popolno zlitje Slovencev s Hrvati, medtem ko je bližnji sosed Varaždincev, Št. Kočevar, po rodu Središčan, bil le za »duševno« zedinjenje južnih Slovanov in je v Jelačićevem pohodu na Dunaj videl zmago reakcije. Kot pooblaščenec graške akademske »Slovenije« je nastopal tudi na hrvaško-slavonsko-dalmatinskem zboru v Zagrebu leta 1848. Tudi ormoški revolucionarni dogodki 1848 so povezani z bivšim varaždinskim gimnazijcem, z rodoljubnim kaplanom Jurijem Kajnihom.

⁶ Androić, M., Prilozi poznavanju društvenih i gospodarskih prilika grada Varaždina u 18. stoljeću. V: *Varaždin u političko sveučilište XVIII. stoljeću i političko-kameralni studij*. Sveučilište u Zagrebu i Historijski arhiv u Varaždinu, Zagreb-Varaždin, str. 25.

⁷ Uredništvo *Spomenice varaždinske gimnazije 1636-1936* (Varaždin 1937, str. 216) je npr. samo obžalovalo, da v *Spomenici* ni bil poudarjen pomen varaždinske gimnazije za slovensko Štajersko.

⁸ Nekaj o slovenskih gimnazijcih v Varaždinu je V. V. zbiral (med drugim tudi za SBL). Prim še: Lužar, F., Zlatomašnik Matija Karba, V: *Slovenski učitelj* XXXI, 1930, str. 40-1; Dr. J. Š., Anton Trstenjak, V: *Carniola* IX, 1918, str. 108; Zdravec, J., Iz varaždinske prošlosti. Varaždinska gimnazija i Središčani. V: *Varaždinske novosti* XI, 1939/40; Ilešič, Fr., *Naši Varaždinci* (Iz St. Valdečevih »Uspomen iz najmladje mog djačkog života u Varaždinu). V: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 1917, str. 94-8; Tomažič, M., ... »dijak v Varaždinu, rojen Slovenec na Kamenščaku pri Ljutomeru...« prim. *Vrazov album* 1879, str. 81; Lisac, Ljubomir- Andrej Slovenci zagrebški dijaki v letih 1776/77-1827/28 (Prispevek k študijam o emigraciji slovenskih dijakov na Hrvaško. V: *Zbornik za historiju školstva i prosvjete* 2, Zagreb 1965, str. 249-54; Baš, Fr., Prelat dr. F. Kovačič. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje* 1939, str. 3 (o Franu Kovačiču v varaždinski gimnaziji 1882-1886/87); nekaj drobcev o slovenskih dijakih v Varaždinu je objavil tudi *Šolski prijatelj* 1854, str. 39-40.

⁹ Prim. Šurmin, Đ, Hrvati i Slovenci 1848 god. V: *Novosti* 20/1926, št. 45 (piše o stališču Slovencev do hrvatskega gibanja 1848).

¹⁰ Profesor Škorjač je v *Izvestju realne gimnazije v Krapini* priobčil dokumentaren prispevek k študijam o ilirizmu, v katerem poudarja važno vlogo, ki jo je imel v našem preporodu duhovniški naraščaj. Prim: Škorjač, Isidor, Zagrebački bogoslovi prema Gaju, Slovencima i Srbima. (Prilog za ispitivanje ilirizma). V: *Izveštaj privremene male gimnazije u Krapini za školsku godinu 1910/11*. U Zagrebu 1911 ter Ilešič, Fr., ki je o tej knjigi poročal v *Slovanu* IX/1911, str. 381.

¹¹ Mariborska gimnazijska mladina, ki ji je Gaj pošiljal *Danico ilirsko* s posvetilom, je pričela prav v tem času tudi sama literarno delovati.

V času obnovljenega absolutizma je poslala vlada na Hrvaško mnoge slovenske profesorje. Nekateri med njimi so sicer upravičeno pridobili vzdevek »Bachovi huzarji«, večinoma pa so se dobro obnesli, kot šolniki, publicisti, znanstveniki in pisatelji¹². Ko sta leta 1854 zapustila varaždinsko gimnazijo zadnja dva frančiškana-profesorja, so nastavili hkrati tri Slovence, in sicer Janeza Trdino, Matijo Valjavca in Sebastijana Žepiča. Prvi od njih (Trdina) je Varaždince proslavil s svojimi *Hrvaškimi spomini*, ki so tudi plastična podoba začetne germanizacije Varaždina, medtem ko bo Valjavca ohranila zgodovina, zlasti pa etnologija Medžimurja in Prlekije kot vestnega zbiralca ljudskega blaga. Žepič pa je znan kot šolnik in pisec šolskih knjig. Rudi Zemljč je bil zaveden narodnjak in profesor na varaždinski gimnaziji, kakor so ga opisali ob smrti 1880. Znanstveno in publicistično so delali na varaždinski gimnaziji tudi njihovi slovenski nasledniki od zgodovinarjev Fr. Bradaške in J. Stareta, preko urednika *Pučkega prijatelja* Jerneja Francelja¹³ pa vse do pedagoškega pisca Josipa Križana¹⁴ in klasičnega filologa L. Zime¹⁵ ter književnika E. Kocbeka.

Odkar so Slovenci v Pomurju in Podravju, po obnovljeni ustavni dobi 1860, začeli ustanovljati čitalnice, nekoliko po hrvaškem zgledu, so vsem večjim narodnim prireditvam prisostvovali tudi najbližji Hrvati. Posamezni hrvaški rodoljubi so se

udeležili že ustanovitve slovanske čitalnice v Mariboru (1861), pri njeni prvi obletnici (1862) so bili še številnejši, medtem ko je bilo na štajerskih ciril-metodskih bèsedah (1863), od Maribora prek Ptuja do Ljutomera celó mnogo Hrvatov, od katerih so Varaždince posebej omenjali. Na velikem ljudskem shodu (beseda), s katerim so 1867 proslavili pri Mali Nedelji (Bučkovci) Antona Krempla, romantičnega historiografa, je bilo ponovno veliko gostov s Hrvaške, ki so bili poleg prekmurskih Slovencev zlasti dobrodošli. Prigodno gledališko igro *Samo, prvi slovenski kralj* je za ta namen spisal po nagovoru B. Raiča nekdanji varaždinski dijak Franc Remec. Ko je Ljutomerska čitalnica (ust.1868) preusmerila svoje narodnopolitično delovanje proti jugovzhodu, v Središče, Ormož in Veliko Nedeljo, so njenim pevskim prireditvam, igram in predavanjem skorajda vedno številno prisostvovali gostje s Hrvaške, posebno Varaždinci so v sodobnih poročilih pogosto omenjani. Tudi na slovenskih taborih, javnih narodnopolitičnih zborovanjih (med 1868 in 1871), so bili sosednji Hrvati številno prisotni. Središčani so vabili na narodne prireditve (tudi Ljutomerske čitalnice 1868) »vse rodoljube iz naše okolice, posebno pa s Ptuja, iz Maribora, iz Velike Nedelje, iz Ormoža in iz Varaždina«¹⁶. Za obravnavano območje prihajata v poštev predvsem prvi slovenski tabor v Ljutomeru, (9. avgusta 1868), ter osmi slovenski tabor v Ormožu (8. avgusta 1869). Poročila o Ljutomerskem taboru spominjajo hrvaške goste iz Varaždina, medtem ko govore sporočila o ormoškem taboru, da je moralo biti na njem čez 400 hrvaških gostov iz Varaždina in okolice. Za udeležbo pri ormoškem taboru je med Varaždinci propagiral J. Francelj s *Pučkim prijateljem*.

Ena od lokalnogospodarskih točk programa je bila Zarnikova razprava o mostu čez Dravo, kar je zanimalo tako Slovence kot Hrvate. Zarnik je pri tej praktični točki poudarjal, da bi se s takšnim mostom napravil tudi duševni most, ki mora znova zvezati Slovence s Hrvati. Avstrijske in hrvaške oblasti so leta 1875 preprečile B. Raiču organizacijo slovensko-hrvaškega tabora v Dubravi pri Zavrču. Na njem naj bi razpravljali o skupnih gospodarskih in narodnih razmerah, zlasti pa o književnem zedinjenju. Podravski Slovenci so bili z gospodarskimi in političnimi razmerami na Hrvaškem, pa tudi z varaždinskimi zapleti okrog županovanja Pogledića, relativno dobro seznanjeni. Pogoste dopise iz Varaždina je od 1865 naprej pošiljal v Einspielerjev *Slovenec* »neki Jernej B.«, ki bo najbrž Jernej Francelj. V dopisih je Slovincem razlagal zapleten položaj na Hrvaškem pred nastopom dualizma.

¹² Josip Zdravec je bil npr. katehet na varaždinski gimnaziji in je spisal tudi njeno zgodovino (Kratek pregled povestnice gimnazije varaždinske). Kasneje je postal celo varaždinski župnik. Prim. *Izvišče gimnazije varaždinske 1852/53*, str. 10.

¹³ Bartol (Jernej) Francelj (1821-1889), narodni delavec in šolnik na Hrvaškem, »jedan je od osnivača Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora i prvi član od početka njegova delovanja...«. Njegove življenjepisne podatke je zbral dr. Josip Križan (v rkp.) in so v Historijskem arhivu v Varaždinu kot: »arhivska zbirka Francelj, 1889-1890«. Marija Bratanić pa mu je posvetila krajši sintetični spis v knjigi: *Sto godina rada Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora i učiteljstva u Hrvatskoj 1871-1971*, Zagreb, 1971, str. 403-9 (sl.); prim. še: Vl. Pletenac, *Školstvo Varaždina od njegovih početaka do kraja devetnaestog stoljeća*, Varaždin 1975, na več straneh.

¹⁴ »...stari doktor Križan, matematik i fizik, strah i trepet generacija. Kajkavski izgovor vezaše ga usko u mali grad gdje ga je znalo malo i veliko, i daleko van Užarske ulice u kojoj je imao kuću i baštu, u kojoj je gajio ruže i voćke...« Prim. *Spomenica varaždinske gimnazije 1936-1936*, str. 31. Časnik *Straža*, 1921, 25. julija v nekrologu zapisal, da je dr. Josip Križan podpiral slovenske gimnazijce, »učee na varaždinski gimnaziji«, da je oživil v Varaždinu čitalnico »Dvorana« in pevsko društvo »Vila«.

¹⁵ Podatke za spis o njegovem delu in življenju je zbral dr. Jov. Turoman (Omanji spisi Luke Zime), medtem ko je predgovor napisal njegov dolgoletni prijatelj dr. Josip Križan. Leta 1908 je izšla knjiga »Životopis Luke Zime«. Bil je član Jugosl. akademije, častni član Srpske matice v Novem Sadu in Srpske akademije v Beogradu.

¹⁶ Prim. *Slovenski narod*, 21. maj 1868, str. 3.

Po prepovedi slovenskih taborov in po političnih spremembah leta 1867 so ptujski Slovenci z Raičem na čelu iskali možnost nadaljnega narodno-političnega dela v prirejanju proslav pomembnih rojakov. Vrazova 70-letnica na Cerovcu 1880 je bila hrvaško-slovenska manifestacija, govornik na tej proslavi je bil profesor Josip Žitko.¹⁷ Na njej je bilo veliko Zagrebčanov, številna pevska društva (npr. *Kolo*, *Sloga*, *Hrvatski dom*), sokoli (zagrebški in varaždinski), poleg tega pa čez 200 Varaždincev z mestno godbo na čelu. Številna prisotnost varaždinskih društev pri narodnih prireditvah v Podravju je bila tudi v poznejši dobi. Tako ponovno za stoletnico Vrazovega rojstva 1910 na Cerovcu.

Poleg tega pa so Varaždinci dajali štajerskim Slovencem vzgled in spodbudo za organizacijo sokolstva pred prvo svetovno vojno. Ustanovitelja Murskega Sokola v Ljutomeru dr. K. Chloupka¹⁸ na Varaždin niso vezale samo rodbinske vezi s Toriserji, ampak predvsem smotrno in požrtvovalno delo varaždinskih narodnih društev. Varaždinski sokoli so hodili telovadit v Ljutomer in Ormož, Ljutomerski sokoli v Varaždin, oboji pa so se srečevali tudi ob Vrazovi spominski lipi na Cerovcu.

Podravje je bilo 1903. za političnih dogodkov na Hrvaškem, pa posebej tudi v samem Varaždinu, solidarno s hrvaškim ljudstvom. Kakor so številni gostje iz Ljubljane in Podravja paralizirali manifestacijo mariborskega pevskega društva (Männergesangvereina) v Varaždinu, ki so skupaj z graškimi in dunajskimi tovariši hoteli napraviti za veliko noč 1876 v Varaždinu »Sängertag«¹⁹, tako so bili Varaždinci 1908. pri razvitju prapora Murskega Sokola v Ljutomeru tudi tista moralna sila, ki je javno zagotovila uspešnost ofenzivnega in politično diferenciranega slovenstva v Pomurju.²⁰

Med obema vojnama, zlasti še v prvem desetletju po zedinjenju, je bilo med slovenskim Podravjem in hrvaško Podravino veliko stikov, saj je del severne Hrvaške spadal pod mariborsko oblast. Za podrobnejšo kulturno zgodovino je iz tega časa zanimiv predvsem nastanek varaždinskega muzejstva,

ki je pokazalo svoje rezultate ob zgodovinski razstavi 1923. Ob tej razstavi so se sestali tudi zastopniki celjskega, ptujskega in mariborskega muzejskega društva v Varaždinu. Problemi posveta so bili: arheologija, restitucija arhivalij iz avstrijskih arhivov, pokrajinska študijska knjižnica, konservatorstvo in etnografija. Razstava in posvet sta dala posredno pobudo za ustanovitev Muzejskega društva v Varaždinu (1925).

Pisni viri

- Biserjanski, S., 1913: Pobratimja Slovencev in Hrvatov. V: *Stráža*, 10. november 1913, št. 129.
- Defrančeski, Joso, 1876: 70 godina Dobrovoljne vatrogasne čete u Varaždinu 1864-1934. *Slovenski gospodar*, 20. april 1876, št. 17.
- *Slovenski narod*, 21. maj 1868.
- *Slovenski narod*, 14. avgust 1880, št. 185.
- Šolski prijatelj, 1854.

Literatura

- Androić, M., Prilozi poznavanju društvenih i gospodarskih prilika grada Varaždina u 18.stoljeću. V: *Varaždin u XVIII.stoljeću i političko-kameralni studij*, Zagreb-Varaždin.
- Baš, Fran, 1939: Prelat dr. F. Kovačič. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje XXXVI*.
- Ilešič, Fr., 1917: Naši Varaždinci (Iz St. Valdečevih »Uspomen iz najmladje mog djačkog života u Varaždinu). V: *Časopis za zgodovino in narodopisje XIV*.
- Dr. J. Š., 1918: Anton Trstenjak. V: *Carniola IX*.
- Lisac, Ljubomir–Andrej, 1965: Slovenci zagrebški dijaki v letih 1776/77-1827/28 (Prispevek k študijam o emigraciji slovenskih dijakov na Hrvaško). V: *Zbornik za historiju školstva i prosvjete 2*, Zagreb.
- Lužar, F., 1930: Zlatomašnik Matija Karba. V: *Slovenski učitelj XXXI*.
- Ilešič, Fran, 1917: Naši Varaždinici XIII.
- Kovačič, Fr., 1910: Trg Središče. Maribor, 1910.
- Spomenice varaždinske gimnazije 1636-1936, Varaždin, 1937.
- Šurmin, Đ, 1926: Hrvati i Slovenci 1848 god. V: *Novosti*, 20/1926, št. 45.
- Zadavec, J., 1939/40: Iz varaždinske prošlosti. Varaždinska gimnazija i Središčani. V: *Varaždinske novosti X*.

Ključne besede

Kulturni stiki, Varaždin, Podravje, Slovenija, Hrvaška.

¹⁷ Svečanost Stanka Vraza dne 8. sept. 1880 t.l. V: *Slovenski narod*, 1880 14. avgust, št. 185.

¹⁸ Dr. Karol Chloupek, Ljutomerski okrožni sodnik, se je 1. febr. 1903 v imenu ustanovnega odbora Murskega Sokola obrnil na »slovenske rodoljube«, da položijo »svoj dar na narodni žrtvenik« in podprejo ustanovitev narodnega društva, tj. Murskega Sokola. (Vabilo na dveh listih je v zapuščini Matije (Božidarja) Šinka v Pokrajinskem arhivu v Mariboru.

¹⁹ Defrančeski, Joso, 70 godina Dobrovoljne vatrogasne čete u Varaždinu 1864-1934; *Slovenski gospodar*, 20. april 1876, št. 17.

²⁰ Prim. dopis v *Naše Pravice*, 30. julij in 20. avgust 1908. Časnik je izhajal v Varaždinu.

Povzetek

V članku so obravnavani kulturni stiki med hrvaškim Varaždinom in slovenskim Podravjem, ki so se oblikovali zaradi zgodovinskih, geografskih, prometnih in gospodarskih okoliščin. Gradec je bil za vzhodno Štajersko do 1859 cerkveno, do 1918 politično in visokošolsko središče, medtem ko je bil Varaždin trg za agrarne pridelke Podravja in hkrati tudi središče vzhodnoštajerskega dijaštva. Varaždinska gimnazija in zagrebške šole so po naravni legi Štajerce vlekli k sebi in sinovi ormoški, središki, ljutomerski so malone brez izjeme študirali v Varaždinu, se spoznavali tam s hrvaško književnostjo ter jo prinašali na štajersko zemljo, ki tedaj ni imela kulturnega narodnega središča.

Odkar so Slovenci v Pomurju in Podravju, po obnovljeni ustavni dobi 1860, začeli ustanavljati čitalnice, nekoliko po hrvaškem zgledu, so vsem večjim narodnim prireditvam prisostvovali tudi najbližji Hrvati. Po prepovedi slovenskih taborov in po političnih spremembah leta 1867 so ptujski Slovenci z Raičem na čelu iskali možnost nadaljnega narodno-političnega dela v prirejanju proslav pomembnih rojakov. Vrazova 70-letnica na Cerovcu 1880 je bila hrvaško-slovenska manifestacija, govornik na tej proslavi je bil profesor Josip Žitko. Med obema vojnama, zlasti še v prvem desetletju po zedinjenju, pa je bilo med slovenskim Podravjem in hrvaško Podravino veliko stikov, saj je del severne Hrvaške spadal pod mariborsko oblast.